

*Joan Fuster-Joan Garí:
una evocació del Maestrat, 1962-2012*

Joan Garí

Resum: L'any 1962 Joan Fuster (Sueca, 1922) va publicar una celebèrrima guia de viatges, *El País Valenciano*. Era un encàrrec de l'editorial Destino, que va comptar amb la participació del fotògraf Ramon Dimas. El volum era en castellà, però posteriorment l'autor en va fer una versió catalana per a les seues obres completes amb el títol *Viatge pel País Valencià*. Cinquanta anys després de l'edició original, Joan Garí (Borriana, 1965), va reprendre la ruta que havia fet Fuster tot infantant, per a l'editorial 3i4, el volum *Viatge pel meu país* (2012), amb el concurs del fotògraf Joan Antoni Vicent. Aquest article evoca el pas pel Maestrat d'ambdós escriptors separats per mig segle de distància.

Paraules clau: Joan Fuster, Joan Garí, Destino, 3i4, País Valencià, viatge, Maestrat.

Abstract: In 1962 Joan Fuster (Sueca, 1922) published the most famous tour guide, *El País Valenciano*. It was a comission for the publisher Destino, which also had the participation of Ramon Dimas, as photographer. The work was written in Castilian, but later on the author did a Catalan version to be included in his complete works, entitled *Viatge pel País Valencià*. Fifty years later than the original version, Joan Garí (Borriana, 1965) retraced the path that Fuster did. The result is the birth of the work *Viatge pel meu país* (2012), published by 3i4, which also has the participation of Joan Antoni Vicent, as a photographer. The article evokes the path through Maestrat of both writers separated by a half century of distance.

Keywords: Joan Fuster, Joan Garí, Destino, 3i4, Valencian Country, trip, Maestrat.

Començant la segona dècada del mil·lenni, vaig començar a perfilar un vell projecte: com que l'any 2012 s'escauria el cinquantè aniversari de la publicació del celebèrrim llibre de viatges *El País Valencià* (1962), de Joan Fuster, vaig pensar que estaria bé recórrer de nou el territori, mig segle després, per comprovar en què havia canviat. Les notes que segueixen evoquen substancialment aquell projecte finalment publicat amb el títol de *Viatge pel meu país* (editorial 3i4) i acaben concretant-se en la part en què el viatger arriba a la comarca del Maestrat.

Joan Fuster no havia inventat res, però l'any 1962 és el punt d'ignició d'una concepció d'allò valencià radicalment trasbalsadora, el moment d'eclosió d'una generació que, per primera vegada en molts segles, va somiar un país amb plenituds insospitades i llargament desacostumades. *El País Valencià* era simplement una guia de viatges encomanada a l'escriptor per l'editorial Destino. En publicar-se, però, va esdevenir alguna cosa més important. Suposà una explosió d'autoctonisme insolent que deixaria rastre en els cervells de milers de joves incapaços de reconèixer-se en l'espill feixista —mirall deformant— del franquisme. Alhora, però, també provocà una reacció en determinats elements de la societat valenciana, que manifestaren el seu disgust amb una exasperació de vegades virulenta, i de vegades simplement còmica.

El 1962 també és l'any de l'altre llibre emblemàtic de l'assagista de Sueca, *Nosaltres, els valencians*. Són, d'alguna manera, la cara i la creu de la mateixa moneda. Tindrè temps de referir-me a les incitacions que Fuster aspergia en aquests llibres. Llegits ara, mig segle després de la seua publicació, continuen ser-

Joan Garí (Fotografia de Josep Meseguer-Carbó)

vant una estranya actualitat. Si bé alguna de les teories que s'hi exposen han estat superades pel temps o pels esdeveniments, d'altres semblen acabades d'escriure, i diagnostiquen la societat valenciana amb la precisió d'un metge vell i escèptic, però encara fiable.

A finals dels anys vuitanta, Fuster dormitava en un merescut però desconcertant retir acadèmic, mentre en alguns cercles d'antics seguidors seus es covava la temptació del revisionisme. Si el nucli fort de la interpretació nacional de Fuster era que els valencians érem, en essència, catalans, amb la sèrie de conseqüències òbvies —i incòmodes— que se'n dedüen, els revisionistes assajaven visions d'allò valencià més circumscrites als límits territorials i ideològics estrictament autònomic —i, per tant, teòricament més amigables per a la llarga rècua d'enemics de les concepcions fusterianes.

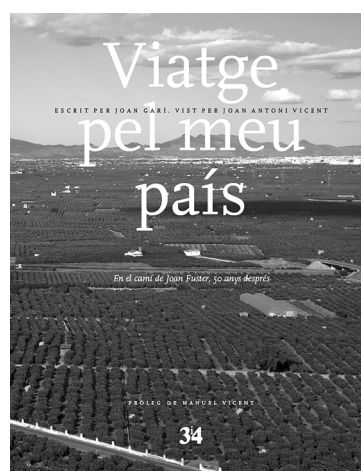
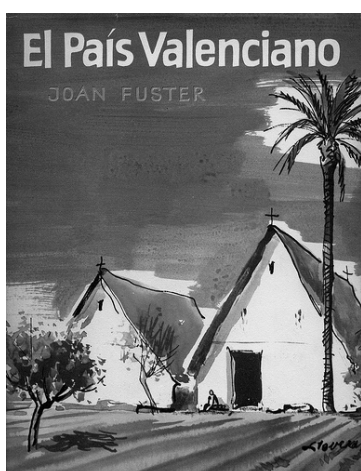
Supose que, en aquells anys, jo era massa impiu per a involucrar-me en adhesions *inquebrantables* més o menys apassionades. També era, a la meua manera, un escèptic. La prosa de Fuster

m'enlluernava com a lector i m'oferia un patró estilístic i genèric que acabaria seduint-me activament. Convidat a certa tertúlia albergada dins l'Hotel Inglés de València, assistia alhora —en viu i en directe— a l'embrió espasmòdic i heterogeni del que ja s'anomenava "tercera via". Aquell espectacle no em seduï més que l'imprescindible: em va ensenyar, això sí, que les idees de Joan Fuster a propòsit del seu país no eren un catecisme que calia memoritzar i recitar amb un mormoleig de devota unció. Sí que em consta, però, que als seus llibres es descriu un territori, una història, una literatura on molts ens reconeixem més íntimament que en la trista, eixorca i atrabiliària realitat en què s'ha convertit tot plegat. És probable que Fuster s'equivocara, però hi ha errors —hi ha derrotes— més dolces i acollidores que certa mena d'encerts. I alguns tèrbols èxits.

El País Valencià, ja ho he dit, fou un encàrrec de l'editorial Destino. S'incardinava en una sèrie de guies d'Espanya on ja havien participat escriptors de renom, com ara Josep Pla, Carles Soldevila, Pío Baroja o José María Pemán. En el cas valencià és probable que es

decidiren per Fuster —llavors poc conegut— donada la seua col·laboració en el setmanari que portava el mateix nom que l'editorial. Sembla que, abans d'encarregar-li el projecte al suecà, es van considerar altres noms, entre els quals el del director del diari *Las Provincias*, José Ombuena. És lògic pensar que el llibre que hauria escrit algú com Ombuena hauria estat radicalment diferent del que va redactar efectivament Joan Fuster. La ironia, la mordacitat, el criticisme sense embuts propis de l'autor d'*El descrèdit de la realitat* haurien estat substituïts sense cap pena per una visió més convencional, més del gust de tots aquells que van trobar en el volum definitivament publicat un epítom de tots els horrors que amenaçaven la lenta i secular digestió del panxacontentisme provincial.

Siga com siga, Fuster fou l'home de Destino. Va començar a recórrer el país l'any 1957, precisament quan la ciutat de València acabava de ser víctima d'un immisericorde desbordament del riu Túria. Es prengué el seu temps, doncs, per a viatjar amunt i avall, usualment transportat per amics amb vehicle i carnet de con-

duir (dues circumstàncies inexistents en el seu cas). No cal imaginar-se el que devia ser transitar per la geografia valenciana en aquells anys, on l'únic que s'assemblava a un vial com Déu mana era la "Carretera Nacional de Càdiz y Gibraltar a Barcelona", a què fa referència sovint. D'una manera o una altra, però, va completar el seu periple. Es va traçar vuit rutes que, partint de la ciutat de València, li permetien donar una ullada a tot el país. Aquests episodis itinerants són València i la seua horta, de Sagunt a Castelló, el Maestrat i Morella, Lliria, els Serrans "i una excursió a Castella", Xàtiva, Gandia i l'Albufera; De la Ribera a la Marina; entre Alacant i Alcoi, i, finalment, el sud extrem: Villena, Elx i Oriola.

Ja se sap com va ser rebut el llibre per part del paisanatge al·ludit. Amb més acritud, més cruiximent de dents i més mala bava que *Nosaltres, els valencians*, per la senzilla raó que *El País Valencià* estava escrit en castellà (única llengua de cultura per a les classes rectores valencianes). El mateix Fuster en feia balanç una dècada més tard, amb ocasió de l'edició del text, traduït per ell mateix al català, per a conformar el tercer volum de les seues *Obres completes*.

El volum en qüestió s'anomena ara *Viatge pel País Valencià* i inclou una "Introducció" clarificadora, que comença amb una lamentació molt característica: "No diré pas que a contracor, ni de bon tros, però sí una mica

Oliveres, Baix Maestrat (Fotografia de Joan Antoni Vicent)

sense voler, he hagut d'escriure fins ara moltes planes de 'tema valencià'. De fet, no podia evitar-ho. I no me'n penediré mai, naturalment".

Confrontat amb els seus lectors barcelonins —del nord desvetllat i feliç—, Fuster es disculpa per la irreverència i l'exotisme de la circumstància valenciana. I hi comenta: un escriptor de París, de Nova York o fins i tot de Barcelona, pot permetre's el luxe de prescindir de la seua realitat més immediata a l'hora de fer literatura. Un valencià no. "Els que perdurem en zones no tan egrègies, més primitives o patètiques, no sabem substraure'ns a l'exigència plural i assídua del micromón de què formem part". Heus ací, doncs, les motivacions del Fuster *engagé*.

No podia deixar de comprometre's amb el seu país, i d'aquí la seua obra. Reconeix, a tot açò, que "la situació valenciana és, avui i des de fa cinc segles, complexa, amarga, increïble". Malgrat això, explica amb aparent sinceritat que no s'esperava la reacció que va suscitar el seu llibre. Després s'ho repensa i afegeix, sorneguer: "Sembla que, en alguna plana, vaig conculcar les rigoroses regles del tabú provinçial". I tant.

Les reaccions a l'aparició d'*El País Valencià* foren de diferents menes. Alguns van aprofitar generoses tribunes de premsa per retrucar-hi. D'altres, més primitius i per això mateix més impactantment eficaços, van revestir la imatge de l'escriptor de cartó-pedra i la van cremar enmig de la plaça amb la resta d'una falla, el dia de Sant Josep. A Fuster li fa gràcia l'"auto de fe". El fa ingressar, diu, en un "martirologi" que li devia semblar més divertit que sinistre. Quant als altres, els —presumptes— col·legues que van impug-

nar l'assaig negre sobre blanc, Fuster es pren la molèstia de destacar-ne un en concret. Es tracta d'una pàgina que, amb el títol d'*Un llibre sobre el País Valencià*, va publicar el diari *Levante* sense signatura. A la "Introducció" que glosse, Fuster no dubta a l'hora d'atribuir l'escrit a Francesc Almela i Vives. Almela, erudit i poeta natural de Vinaròs (però criat a València), tingué una activitat literària prou destacada abans de la guerra civil, i fou fins i tot un dels signants de les Normes de Castelló. Als anys seixanta, però, havia derivat cap a postures de suspicàcia anticatalana. És plausible l'atribució d'autoria, ja que només tres anys després de l'aparició d'*El País Valencià* Almela i Vives traurà a la llum *València y su reino*, un prolix inventari de prodigis locals (naturalment sense "*ese aire polémico pasado de moda que regocija a cierto público*") on es rebaten les tesis "catalanistes" del seu predecessor.

Fuster es pren la molèstia, a les *Obres completes*, de desemmascarar l'anònim contraopinant i ironitzar sobre els defectes que trobava al seu llibre. Per això jo me l'he presa, al meu torn, exhumant el document en qüestió a l'hemeroteca del diari *Levante*. Es tracta, fet i fet, d'un paperet sense massa gràcia (tan lluny, certament, de la llengua esmolada del suecà), molt interessat a salvaguardar i restaurar l'honor suposadament atacat dels valencians. Almela no hi defuig les escomeses *ad hominem*: comença dient de Fuster que té, com a assagista, un "*espíritu crítico muy despierto, aunque no siempre constructivo*", i de seguida el qualifica d'imitador de Josep Pla, amb l'efecte consegüent que, quan escriu en castellà, aconsegueix "*un estilo más rico y matizado que cuando escribe en... otro idioma*" (sic).

Després ja ve l'inventari de retrets. Que si diu que la cuina valenciana és típica de "país pobre", que si a l'Albufera es guisa la paella amb rates de marjal, que si no aconseguix veure la distància sonora entre la pirotècnia i les bandes de música municipals... I, com a màxim pecat, en parlar de les falles: "*¡No cita para nada la batalla de flores!*" (sic sic). Deixa per al final, fet i fet, la qüestió del "catalanisme" i una cita que li ha tocat especialment la moral: "*Lo valenciano* —escriu Fuster— *no es sino lo catalán asentado, y un poco reblandecido, en las riberas del Seno Sucronense*".

És obvi que el redactor de la ressenya que glosse no suportava l'estil irreverent de Fuster, la seua adjectivació desmitificadora, el seu escepticisme militant. I l'atreviment suprem d'identificar els valencians amb una varietat dels catalans, atenent a la filiació de la conquesta i a les evidències culturals.

En realitat, tot plegat fa ara una impressió estranya. El "debat" entre Fuster i Almela és una lluita tremendament desigual, perquè Fuster és un escriptor *tout court* i Almela, amb tot el seu inventari d'erudicions més o menys crispades o de versets més o menys feliços, no és més que un aficionat. D'altra banda, anomenar catalans els valencians no deixava de ser una presumpció historicista per part de Fuster, no menys inexacta —genèticament— ni sorprenent que considerar espanyols els mexicans o anglesos els nord-americans, però probablement igual d'ineficax. ¡Ja ens agradaria als valencians tindre alguna cosa del seny català, del seu civisme, del seu teixit societatari i del seu esperit nacional! Estem condemnats, però —d'aquí el *fracàs* de Fuster—, al nostre primitivisme folklorista, a la nostra festiva incapacitat per als projectes ambiciosos, a la

nostra inoperància social disfressada de *joie de vivre*. El catalanisme de Fuster va servir, això sí, perquè a València hi haguera una petita revolució. Per primera vegada en tres segles, algú pensava el país globalment i amb un projecte de futur exempt de subalternitat i de provincianisme. Només per això, ja va valdre la pena.

D'una manera o una altra, han passat cinquanta anys. Mig segle, ni més ni menys. El mateix Fuster es referia l'any 1971 (quan es publicà el volum tercer de les *Obres completes*, amb la versió catalana del seu viatge) als canvis esdevinguts al país tot just nou anys després:

"Tot i que el País Valencià no és una societat massa dinàmica —¿pot ser-ho, ara com ara?—, no hi ha dubte que la fisonomia "social" d'aquestes contrades ha canviat bastant, en els últims anys. En uns racons, per a bé; en d'altres, per a mal. Tal ciutat o tal vila que en aquella època eren estacionàries o decadents, han reviscolat; allà on aleshores plantaven arròs o oliveres prosperen les cebes o els ametllers; aquella carretera abrupta ha esdevingut una subautopista tolerable; el turisme ha corregit unes parcel·les, l'emigració n'ha deformat unes altres... És la vida".

D'aquests canvis "fisonòmics" s'ocupa, entre altres, *Viatge pel meu país*. De Joan Fuster a Joan Garí el país s'ha transformat paisatgísticament, políticament, socialment i caracterològicament. Però, en substància, seguim sent el que érem. Un exemple d'això el trobem a la comarca del Maestrat.

ACOSTANT-SE AL MAESTRAT, 1962-2012

El viatger s'acosta al Maestrat, venint del sud, encarant-se amb una muntanya de perfil molt característic. El viatger s'adona, de sobte, que "duem ja molts quilòmetres recorreguts amb el perfil esquerp del Penyagolosa dreçat davant els nostres ulls" [les cites entre cometes són de *Viatge pel País Valencià*, de Joan Fuster]. Des de Llucena, la carretera porta de manera natural fins a l'Alcora, però l'atracció definitiva de la gran roca fa preferible una marrada més llarga, i pujar, a través de les Useres i Atzeneta, cap a Vistabella i l'ermitori de Sant Joan.

A les Useres troba dues mil ànimes (ara ja en són només la meitat) malvivint en "una trista soledat d'erms i roques pelades". L'ambient, però, no li resulta desagradable, ans perfectament adequat a la cerimònia per la qual és coneguda la vila: el pelegrinatge ritual al Penyagolosa cada darrer divendres d'abril. Fuster li dedica una atenció sumària, potser perquè ell mateix no era, segons va confessar, un "caminant exaltat" (sic). La celebració, d'origen medieval, sembla que és de procedència pagana, però posteriorment cristianitzada. Es recorren els trenta-cinc quilòmetres que hi ha entre la localitat i Sant Joan de Penyagolosa per invocar un oratge propici,

Penyagolosa des de Xodos (Fotografia de Joan Antoni Vicent)

una bona collita i —de passada— un salconduit contra la pesta. La marxa té el seu mèrit, perquè el desnivell entre el punt de partida i el d'arribada és de mil metres. El camí coincideix amb el sender de gran recorregut senyalitzat com GR-33, molt popular entre els excursionistes, i va ser declarat Monument Natural per la Generalitat Valenciana l'any 2007 (el mateix any —ai las—, que un incendi accidental devastà més de cinc mil hectàrees en tot l'Alcalatén, incloent-hi part d'aquest recorregut). Els pelegrins travessen els termes de Lluçena, Xodos i Vistabella i hi empren, en anar i tornar, dues jornades. Fan nit al santuari de Sant Joan de Penyagolosa: una nit parcialment en vetlla, d'ascesi activament devota. En els darrers anys, aquesta romeria ha despertat una expectació fora mida. Són molts els qui acompanyen els romers (dotze, més un guia, el capellà del poble, els clavaris i tres cantors que no deixen d'entonar les seues sonsònies medievals) en ruta a través de masos, ermites i fonts, enmig d'un paisatge abrupte i bellíssim. En tornar de la passejada, els userans els reben amb una catifa d'heura. Els pelegrins trepitgen l'heura amb els peus descalços i, una vegada dins l'ermita del Loreto, entonen l'*Omnes Sancti*, el *Regina Coeli* i els goigs de Sant Joan de Penyagolosa. I amb això es dona per acabat el pelegrinatge.

D'Atzeneta a Vistabella ja es penetra en terres del Maestrat. Aquesta comarca es divideix entre l'Alt Maestrat (amb capital a Albocàsser) i el Baix Maestrat (capital Vinaròs), on se sol incloure la subcomarca de la Tinença de Benifassà. El seu nom deriva del fet d'haver estat sota la jurisdicció del gran mestre dels ordes del Temple, de l'Hospital i de Montesa. L'Alt Maestrat, en ser interior, és molt més

abrupte que el Baix; hi trobem les darreres estribacions del Sistema Ibèric (on s'inclou el Penyagolosa però també la mola d'Ares, amb 1.813 i 1.318 metres, respectivament). És normal, doncs, que Fuster notara l'escabrosa ascensió entre Atzeneta i Vistabella, per una carretera que avui dia no és molt millor que aleshores. En arribar a aquest darrer poble, hi troba l'aldea que Cavanilles anomenava Vistabella de Culla (hi va pertànyer), que ha anat perdent població en tota l'edat moderna. No és un lloc tan desproveït d'atractius com devia semblar fa cinquanta anys, però és indiscutible que el seu major actiu és el mateix Penyagolosa. "El pic més alt del País Valencià", diu Fuster, però no. El Racó d'Ademús, administrativament almenys, també en forma part, i allí s'enclava, a la serralada de Javalambre, l'Alto de las Barracas o Cerro Calderón, amb els seus imponents 1.837 metres. El seu perfil insignificant, però, no és rival per al característic doble vessant de la muntanya que ara glosse, ni atresora tampoc el significat i les profundes implicacions llegendàries, literàries i etnològiques del Penyagolosa.

Com que, ni llavors ni ara, sabem a ciència certa d'on ve exactament el topònim, Fuster ja es permet referir-se festivament a algunes interpretacions etimològiques: que si "colossal" (això ho va popularitzar Cavanilles) o que si literalment "golosa" (és a dir, llèpola en l'idioma de Cervantes) des del punt de vista dels botànics. Joan Coromines, el savi monumental de la llengua catalana, va proposar *Pinna aquilosa* (Penya de les àguiles) o *Pinna pegolosa* (la penya abundant en pega), i més tard Vicent Pitarch es va decantar per *Pinna lucosa* (a partir de *lucus*, bosc en llatí). Més recentment Emilio Nieto ha proposat *Pinna closa* (penya

tancada) i, com sempre en aquest país quan s'ignora l'origen clar d'un fenomen lingüístic, vol fer intervindre-hi una suposada influència mossàrab.

Siga com siga, ara com adés, “la impressió que produeix és esbalaïdora. Si més no —continua Fuster— me la produeix a mi, que sóc home poc il·lustrat en matèria de muntanyes frenètiques (...) Caldria pujar al cim. Des d'allí, mitja geografia valenciana es distingeix reduïda a l'escala d'un pessebre de saló. M'ho asseguren i ho crec: jo, sedentari i més aviat temorenc, desisteixo de comprovar-ho per mi mateix”.

El viatger, doncs, no puja al pic, i fa mal. No pot, supose, esgotar el viatge fins a les últimes conseqüències, i fa bé. En aquest tema, però, no puc ser imparcial. N'he fet el cim diverses vegades (fins i tot de nit, per a veure des d'aquesta sensacional platea l'eixida del sol i la posada en marxa del gran teatre del nostre petit univers), però sobretot —ja ho he dit— he recorregut profusament la distància entre Vilafranca i aquesta fabulosa roca en diversos estius de la vida. Distància que ve a ser, amb poca diferència, la que recorren els pelegrins de les Useres des del seu vessant de muntanya. La constància en la repetició de la caminada m'ha permès anar observant els canvis de tota mena que s'hi han anat produint al llarg de l'itinerari. Hi ha coses que han romàs perfectament immutables: el pas pel llogarret de l'Estrella, on els seus únics habitants, Sinfonosa i Martín, s'han anat fent vells imperceptiblement —com la morera del seu pati— sense que la seua cordialitat variara un àpex; la camamilla que he collit al massís que separa l'Estrella del pla de Vistabella; el blat ja segat, glauc i punxegut, en els prats de la llarga recta que porta a la gran muntanya.

D'altres coses, però hi han anat canviant: a l'alberg de Sant Joan, per exemple, cada any anàvem millorant el nostre estatus. Sense llum elèctrica (encara ara, si no vaig errat), sense filigranes gastronòmiques, sense comoditats i amb un ascetisme pròxim al dels pelegrins userans, vam començar dormint en lliteres castrenses el primer any i a poc a poc vam conquerir habitacions amb bany i aigua calenta. El món podia haver anat ben malament cada any, però nosaltres sabíem que, quan giràvem rumb cap al Penyagolosa, al menjador del seu santuari ens esperava un plat de bollit regat amb oli d'oliva, unes xulles de corder torrades i un deliciosament aromàtic polioliol del pic. Després de deu hores de marxa, us assegure que això era la delícia gastronòmica més impactant que podríeu imaginar.

Solíem passar alguns dies en la rodalia de la gran pedra. En la segona jornada, usualment, baixàvem al riu Carbo i ens acostàvem fins a Vilafermosa. Al voltant del riu vivien —i supose que hi viuen encara— uns estadants peculiars, antics *hippies* que hi van recalcar als anys setanta i hi van fer niu. Amb els masos de la zona ja abandonats, són ells qui tenen cura d'un espai privilegiat però que no facilita gens l'existència. Fora de la seua discreta presència, el silenci hi és dens i escruixidor. No, no oblideu mai el pas per aquestes “muntanyes frenètiques”.

Baixem cap a la costa, però. El nostre destí, ara, és arribar a Peníscola. Al capdavant, ens hi espera no només el “penyal superb, avançat sobre les aigües, que s'uneix al continent per un curt istme de sorra”, sinó la densa capa d'Història acumulada i que encapçala l'empremta de Benet XIII, el Papa Luna. Als

Peníscola: Papa Luna, Benet XIII (Fotografia de Joan Antoni Vicent)

anys vuitanta, quan vaig fer el meu primer viatge — a peu — pel País Valencià, vaig arribar al davant d'aquests murs amb la meua motxilla i les butxaques molt escurades. Havia de fer-hi nit, així que vaig buscar un racó entre palmeres, al peu dels baluards dissuasius, i vaig passar una nit filosòfica perseguint els dos vectors de la moral kantiana: el cel estrellat sobre meu i la llei moral dins meu. A les sis del matí em van despertar les sirenes dels barcos, que ja eixien des del port contigu.

La Peníscola de l'any 1962 devia ser digna de veure's. El turisme encara era una realitat

molt tímida, però el lloc ja havia estat escollit com a escenari per al rodatge de films com *Calabuch* (1956), de Luis García Berlanga, o *El Cid* (1961), d'Anthony Mann. El lloc on arriba Fuster, tot ell projectat cap a dins de la mar, encara era rònegament la vila històrica emmurallada amb el castell al capdamunt. Aquest castell va ser iniciat pels templers al segle XIII i a partir del segle XV Benet XIII el va adaptar com a residència pontifícia. Quan Fuster el trepitja ja no és el corral d'ovelles improvisat que havia sigut en certs moments històrics. El viatger hi va reconeixent espais

nobles i cuidats: el cos de guàrdia, el pati d'armes amb la plaça recaient al mar, les habitacions papals, el saló gòtic, les masmorres, la capella. En un soterrani reunia Benet el seu conclave: "És un lloc humit, fred, notablement llòbreg, i un pensa que caldria tindre moltes ganes de ser cardenal per a ficar-se en aquests antres a discutir de cànons".

Durant vuit anys va viure entre aquests murs el papa aragonés. Va morir-hi el 1423, a noranta anys. Encara ara això constitueix un dels motius més importants d'atracció turística, però el municipi ha diversificat l'oferta: a la gràcia de la ciutat vella (que el veïnat coneix com "lo poble"), la gastronomia o les platges superpoblades ha sumat la celebració del Festival Internacional de Cinema de Comèdia, el de Teatre Clàssic, l'Internacional de Jazz o el de Música Antiga i Barroca.

A banda de tot això, caminar pels carrers tortuosos del nucli històric, entre cases emblanquinades, és una experiència pintoresca, tot i que desproveïda ara —tot convertit ja en una immensa botiga de *souvenirs*— de la gràcia que devia tindre fa cinquanta anys: "La vida a Peníscola és humil i laboriosa (...) En algun tombant, un grup de dones, descalces i assegudes en el terra, adoben xarxes o teixeixen malla. Un parell de quioscos amb postals i monografies esperen el turista. El silenci i la brisa són afectuosos".

No hauríem d'abandonar el lloc sense agafar una barca i recórrer-ne el perfil des del mar. Des del mar es comprén millor la singularitat d'aquesta estranya avançada de la terra sobre les aigües i, en contemplar la discreta escala de pedra que es despenja des de la plaça d'armes, ens permet somiar en escapades i setges fabulosos.

Fet això, ja podem seguir cap al límit nord de les comarques castellonenques, on hi ha les poblacions de Benicarló i Vinaròs. Són dues ciutats molt semblants: a la primera es comptaven prop de 10.000 habitants i una horta rica i cuidada. Ara en són 26.000 i dels productes de l'activitat hortícola destaca una famosa carxofa (*Cynara Scolymus*) amb denominació d'origen. El sector industrial, a més, ha assolit una puixança destacable, sobretot en la branca del moble. L'església parroquial —dedicada a sant Bartomeu—, que contempla Fuster ("amb una bona façana barroca"), segueix naturalment al seu lloc.

Quant a Vinaròs, ciutat pesquera i abocada al mar (són famosos els seus llagostins), s'assembla tant a Benicarló que té una demografia parella —aleshores i ara—, la seua església amb portada barroca (l'arxiprestal de l'Assumpció), i una indústria del moble igualment boiant. Els vinarossencs, però, podien presumir de comptar entre ells amb un concitadà singular, el pianista Carles Santos. Fa anys el vaig retratar amb unes paraules que sospite encara plenament vigents:

"Aquest home que sembla un venedor de gallines (però no és cert: no les ven, només les cria) o, en el seu defecte, un traficant de marisc, és en realitat un renovador de l'art musical que viu amigat a Vinaròs amb un Bösendorfer imperial al qual acarona cada matí amb textos de Bach, Brahms i Chopin, per a convertir-lo després en un objecte subversiu que passeja tranquil·lament pels carrers de Madrid o de Barcelona, suspès en l'aire o enmig del blau mediterrani" (*Un ofici del segle*)

Una mica més amunt de Vinaròs hi ha el riu de la Sénia, que és el límit nord del País Valencià. Més enllà s'obri l'abisme incompreensible de Catalunya, aquest misteriós país que parla la nostra mateixa llengua i d'on procedim tots plegats, però no ens agrada gens recordar-ho.

Llavors és quan Fuster agafa el mapa i comença a pensar com arribarà a Morella. És lògic, perquè Morella és la gran atracció de l'interior castellanenc, el seu emblema turístic més sòlid i tradicional. Des de Vinaròs hi ha una bona carretera que hi comunica, tan rectilínia que, en la calitja agostenca, propicia els miratges. En el viatge dels anys vuitanta vaig tornar de Morella tot fent-hi autoestop. La capital dels Ports, però, pateix un endèmic dèficit de comunicacions, especialment amb la seua connexió amb l'Aragó. Això en llasta la projecció, però alhora —hem de ser positius— també la protegeix de les aglomeracions turístiques, d'altra banda inevitables.

Fuster, tanmateix, vol fer una marrada abans del seu periple morellà. Es planteja —ja que es veu amb “humor” i “paciència”, dues virtuts imprescindibles per al propòsit— la visita a la Tinença de Benifassà, “racó retret, gairebé incomunicat, en l'angle mateix de confluència de les províncies de Terol i Tarragona”. Sospita que només trobarà, fora de “la fragositat de les vistes”, un compendi de ruïnes. I ho encerta, és clar. El que de cap manera podria imaginar-se és fins a quin punt aquesta subcomarca s'ha mantingut allunyada de qualsevol política pública tendent a millorar les seues infraestructures. La carretera principal —en l'època de les grans autovies— és poc més que una senda asfaltada, farcida de pegats. Més que circular s'hi cavalca. En aquest tràngol, la banda sonora recomanada

no pot ser cap altra més que *The Long and Winding Road*, de l'inclit i pastós Paul McCartney. Al viatger pacient —i ben humorat— l'espera tanmateix el descobriment d'un lloc singular: el monestir de Santa Maria de Benifassà.

El cenobi està envoltat per una sèrie de llogarrets que no són molt més grans que els seus cementeris: la Pobla de Benifassà, Castell de Cabres, el Boixar, el Bellestar, Coratxa, Bel i Fredes. La Pobla és la vila més pròxima a Santa Maria, i també la més poblada: ara compta amb tres-cents habitants (la meitat que als anys seixanta). El Bellestar (224 habitants l'any 1960, no més de cinquanta ara mateix) s'aixeca a dalt d'un pujolet, com un pastís d'aniversari. Fredes, al seu torn, és el municipi més septentrional del País Valencià; els seus 1.090 metres d'altitud li asseguren uns hiverns que fan honor al seu nom. Baixant d'aquesta darrera població hi ha una vista completa del monestir, que el visitant interessat no hauria de menystindre.

Compartisc amb Joan Fuster la curiositat i l'atracció envers la vida monàstica. Me n'imagino, doncs, la decepció en aplegar a un lloc en ruïna viva, que estimularen la seua veta elegíaca:

“Allò és una visió depriment. L'església, sense coberta, conserva, creuats des dels murs i sobre el buit, els fins nervis de pedra de la volta. En el claustre les ogives es desfan, i el temple de la cisterna i l'absis de la capella, més resistents, guarden encara alguna cosa de la seva excel·lència original”.

Aquella col·lecció de murs enderrocats fou, al segle XIII, el primer monestir fundat immediatament després de la conquesta cristiana. Jau-

me I ordenà erigir-hi un establiment cistercenc i el deixà a càrrec dels monjos de Poblet. La donació, com solia ser habitual, incloïa drets sobre les pastures, els boscos, la caça i els homes i les dones de la contrada. L'edifici es conclougué al segle xv, que en fou també l'etapa de major esplendor. El seu declivi no vingué fins a la guerra del Francés, i es convertí en definitiu amb la desamortització (1835), en què va deixar d'existir com a comunitat cistercenca.

L'any 1931 —quan no devia ser res més que una bella estampa de devastació— fou declarat Monument Nacional. Quan Fuster el visita és només un munt de pedres, però ja llavors estan en marxa els plans per a insuflar nova vida a l'antiga llar sacra. El 1967 s'hi instal·laren monges procedents de la cartoixa italiana de Sant Francesc. Ara mateix n'hi ha nou, i hi fan la vida contemplativa de rigor. És l'única cartoixa femenina d'Espanya i una de les cinc habitades (al País Valencià només n'hi ha una altra: Porta Coeli).

Al viatge dels anys vuitanta, el monestir em deparà una sorpresa amarga. No fou fàcil creuar-se amb un cotxe per aquelles carreteres solitàries. Algú, però, em va dur fins al Boixar. En aquells dies el poble que al segle xiii fou el més important de la Tinença era només una aldea arrupida, de carrers empinats i sinuosos, on tot just vivien —a l'estiu— unes famílies belgues (sic). Des d'allí fins a Fredes vaig anar camp a través, travessant pujols amb un bosc interminable on vaig perdre el sac de dormir. Com a conseqüència d'aquest lamentable accident vaig haver de dormir al ras, i estic disposat a jurar que fou la nit on he patit més fred en ma vida (en ple agost!). Tot baixant de Fredes, vaig desco-

brir el monestir. Era en un enclavament orogràficament privilegiat i s'hi accedia per un caminó estret flanquejat de xiprers. La gran frustració, però, fou comprovar que el lloc només obria les portes als visitants un dia a la setmana —dijous—, durant dues escasses hores (d'una a tres del migdia). Me'n vaig anar d'allí amb la cua entre cames, però em vaig prometre tornar-hi.

Ara ho he fet. Aprofitant la realització del meu llibre, vaig acudir puntual un dijous a la una del migdia. En realitat, els atractius del lloc no són excessius. Hi ha, això sí, l'església, de portada romànica i estructura clarament gòtica, penombrosa i silent. La seua construcció va començar l'any 1276 i es va acabar el 1671. La destrucció també va ser un procés morigeradament lent. Té planta de creu llatina i una sola nau. Conserva a les parets i a les altes columnes l'efecte del rosegament del temps i de la llarga —molt llarga— desídia. Òbviament, les virtualitats turístiques del lloc són molt escasses. És perfecte, això sí, per al propòsit que pretén: el silenci hi és primigeni, sideral, una propietat més de la muntanya. Grans aglomeracions no n'hi ha: és dijous, únic dia de portes obertes, i només hi som la meua dona i jo. L'*hermano* al càrrec de la recepció no és precisament Míster Simpatia. Dic *hermano* perquè així es defineix ell, amb un cert orgull taxonòmic:

—*Yo soy hermano pero no sacerdote. El sacerdote es otro. Somos él, yo y nueve monjas.*

—I d'on són les monges? —indague jo amb una curiositat totalment ingènua.

I l'*hermano* em mira de dalt a baix, amb un conat de desconfiança, i arronsant els muscles contesta:

—*De España.*

Fi de la conversa, de moment. Aquest monjo suspicax i hermètic em recorda molt a un frare que vaig conèixer a Ziortza, el monestir biscaí situat en l'itinerari del camí de Sant Jaume del nord. Aquesta és una ruta no tan fressada com l'anomenat Camí Francés, la gran autopista del pelegrinatge turístic a peu d'arreu d'Europa. Pel camí del nord se circula molt agradablement a través de la sempre acollidora costa guipuscoana, pujant i baixant muntanyes de dimensions molt humanes. Ziortza (en castellà Zenarruza) és a 45 quilòmetres de Bilbao, però sembla a molta més distància de qualsevol aglomeració urbana. Pertany a l'orde cistercenc de l'Estreta Observança, i fa honor al seu nom. A la capella s'oficia el *Parenostre* en euskera, entre cànctics bellíssims, a pesar de la diversa procedència dels seus monjos. Un d'ells és català, però en proposar-li conversar en aquest idioma una ampla ganyota de disgust es va ensenyorir de la seua cara. Fi de la conversa, també. M'hauria agradat saber quines concessions fan al vernacle local —si és que en fan cap— les monges de Benifassà. Al capdavall, el centre pertany a la diòcesi de Tortosa (amb la resta dels Ports i el Maestrat). L'*hermano*, però, no és procliu a aquestes confidències. Sí que em confirma, en canvi, que el lloc gaudeix d'un microclima envejable i que, a les nits, el silenci és tan dens que es pot sentir com els porcs senglars roseguen les ametles dels ametlers veïns. Venint d'ell, ho considere una confessió entranyable.

Les monges del monestir anomenen també *desert* el paratge on habiten. Només cal llegir el llibret al·lusiú, *Una vida y un mensaje*, que es ven a l'església al mòdic preu d'un euro. Elles, però, no semblen tindre vocació d'oasi. Viuen i mengen soles, excepte diumenge,

en què es reuneixen —és el dia del Senyor. Si poden evitar-ho, no tenen cap contacte amb ningú altre.

Un monestir de clausura, en fi. ¿I quin és el secret del persistent atractiu que provoquen aquests llocs? Potser aquell aire mític que conserven des de l'Edat Mitjana, quan s'aixecaven impertèrrits enmig de la barbàrie ambiental, tot constituint-se en reservoris de la cultura europea. O potser també el morbo modern d'assistir, com en una lliçó d'antropologia malaltissa, a la vida quotidiana d'uns éssers humans apartats del món i dels seus equívocs plaers, desplaçats de la senda de falsedats i banalitats on ciculem tots els altres mortals. Sempre pensem que aquestes pobres mongetes s'avorriran amb aquesta vida. Però, ¿no ens avorrim també nosaltres? ¿No és el tedi absolut —i el seu equívoc revers maligne, l'estrés— allò que s'apodera de les nostres vides com una metàstasi agressiva? La Tinença de Benifassà sembla un lloc especialment encertat per a erigir-hi un monestir. Allunyat de la mà de Déu, aquest paratge és el més secretament noble del País Valencià, el primer a ser cristianitzat, el primer on la pulsíó metafísica esdevé palpable i exacta. I on els porcs senglars —com diu l'*hermano*— roseguen ritualment les ametles.

És hora de tornar, en tot cas, a l'itinerari establert. Fuster pugnava per fer cap a Morella, ja ho sabem, però ara el trobem a Sant Mateu. Segons aclareix, venint de la costa, i si es renuncia a la visita de la Tinença, és convenient no perdre's aquesta darrera població, a pesar de la penositat de les carreteres (en això, tot s'ha de dir, hem millorat prou). La inclemència automobilística, en tot cas, li deixa temps per a contemplar un paisatge especialment suggestiu:

“En la falda de les muntanyes, els graons de bancals creen espai per a les oliveres i els garrofers. En les planes, vinyes i blatdemorars. De tant en tant, refugis per a pastors i sènies monumentals confeccionades amb canteres grises”.

No és un paisatge —per sort— que haja canviat substancialment. El Maestrat i els Ports són una regió del país d’una bellesa especial, però també —producte de l’orografia i de la història— un espai que ha permès el manteniment secular d’arbres singulars (oliveres mil·lenàries, garroferes, carrasques), en con-

sonància amb la faç arrugada i el cos nerviut i vivaç dels més vells del lloc. Ara, per poc que els propietaris dels terrenys estiguen mínimament espavilats, s’ocupen de seguida de proveir les almàsseres amb olives d’aquestes oliveres que han vist passar-hi tots els conquistadors d’aquest país. L’oli d’olivera mil·lenària no té potser unes propietats diferents del suc d’arbres més joves, però aquell qui sospita que la “dieta mediterrània” és més que res un estat mental, hi troba el destil·lat exacte d’una forma de vida.

A Sant Mateu trobem la capital històrica de tot el Maestrat, llavors amb tres mil habitants

Sant Mateu: plaça Major (Fotografia de Joan Antoni Vicent)

(ara amb només dos terços d'aquesta quantitat). De la seua etapa d'esplendor medieval en restaven nombrosos vestigis arquitectònics, a pesar que el declivi econòmic —generalitzat a tot l'interior castellanenc— impedia les necessàries restauracions. Fuster bada per la plaça Major —recol·lecta i porxada— i es lamenta de l'estat de deteriorament de l'església contigua. Més enllà l'ajuntament gòtic, els palaus i "mil petits al·licients més". És un lloc certament monumental que en els darrers anys ha aconseguit l'atenció —i els recursos— dels poders públics. Fuster n'estaria pagat.

De Sant Mateu se'n va cap a Catí. No s'hi entreté massa: troba un poble on la vida fa la impressió de seguir "com en el segle xv". Bé, no exactament com en el xv: òbviament pitjor. "Els seus palaus gòtics —es lamenta el cronista— s'han convertit en cafès o en habitacions camperoles"; la Casa de la Vila "està bruta i desabrigada". El viatger no vol passar-hi massa temps. Avui dia, almenys, ja paga la pena la visita, perquè els monuments s'han anat restaurant, tot i que el poble, que viu bàsicament de la ramaderia (l'agricultura hi és precària per la pobresa del sòl; la indústria, un miratge impossible), ha patit l'habitual sagnia demogràfica (entre mil i mil cinc-cents habitants als anys seixanta; ara tot just vuit-cents).

Es clou, així, el viatge pel Maestrat, de baix a dalt. Han passat cinquanta anys —i més. I tot segueix un poc com fa cinc segles. El paisatge, el paisanatge... Un país roman, un país perdura. Com una olivera, veu passar les modes i els imperis. Calladament, destil·la el seu suc...